

ÇALIŞMANIN EVRİMİ: SANAYİ TOPLUMUNDAN SANAYİ ÖTESİ TOPLUMA GEÇİŞ

Gülşah TOPTAŞ ARSLAN*

Geliş Tarihi: 01.05.2018

Kabul Tarihi: 22.05.2018

ÖZET

Çalışma, dünden bugüne var olan ve yarında varlığını sürdüreceğ olan bir kavramdır. Çalışma kavramının anlamı, tarihsel süreç içerisinde ekonomik gelişmelere paralel bir şekilde her toplumun normları, inançları ve değerleri tarafından belirlenmektedir. Pre-modern toplumlardaki geleneksel çalışma anlayışı ile bugünkü modern çalışma anlayışı birbirinden farklıdır. Günümüzdeki anlayışa uygun çalışma hayatı, James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan endüstri süreci ile birlikte ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan modern fabrika ve iş yerleri ile yaşam, çalışma ve düşünme şekillerinde değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Sanayi Devrimi sonrasında belli dönemlerden geçerek farklı boyutlar kazanan çalışma hayatı, enformasyon toplumunun gelişmesi ile birlikte esnek çalışma modellerini öne çıkarmıştır. Tarımdan sanayiye, sanayiden hizmet sektörüne doğru yaşanan bu dönüşümler ile çalışma modelleri ve üretim sistemleri değişmiş, farklı sektör ve işçi tipleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Sanayi Toplumunu ve Sanayi Ötesi Toplumunu esas alınarak çalışmanın evrim süreci analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Tarihi, Sanayi Toplumunu, Sanayi Ötesi Toplumunu, Sanayi Devrimi

* Kırklareli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, gulsahoptass@gmail.com

Evolution of The Work : Transition from Industrial Society to Post-Industrial Society**ABSTRACT**

The work is a concept that exists from past to present and will continue to exist in the future. The meaning of the notion of working is determined by norms, beliefs and values of each society in parallel with the economic developments in the historical process. The understanding of traditional work in Pre-modern societies is different from modern comprehension of work. By one's lights, nowadays work life has emerged with industry process that started with the discovery of the steam machine by James Watt. The modern factories and workplaces that emerged with the industrial revolution have undergone changes and transformations in the way of life, work and thinking. After the Industrial Revolution, working life which gained different dimensions by passing through certain periods, brought forward flexible working models with the development of Information Society. With these transformations towards from agriculture to industry and from industry to service sector, the working types and production systems have changed, various sectors and different worker types have emerged. In this study, the evolution process of working has been analyzed on the basis of the industrial society and Post-Industrial Society.

Keywords: Work History, Industrial Society, Post-Industrial Society, Industry Revolution

GİRİŞ

Bu çalışma değişen ve gelişen sistem içerisinde çalışma olgusunun sanayi toplumundan, sanayi ötesi topluma geçiş sürecindeki evrimini ele almaktadır. Çalışma kavramının tarihsel süreçleri göz önünde bulundurularak hazırlanan çalışmada toplumsal yapı ve çalışma biçimlerine de değinilmiştir. Tarım ve sanayi toplumlarında insan ve makine elinde bulunan gücün, sanayi ötesi toplumda bilgiye doğru kaymasının serüveni ele alınmıştır. Bunlarla beraber yeni dünya düzenin getirdiği yenilikler ile evrimleşen çalışma biçimlerindeki dönüşüm ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlere kısaca değinmek gerekirse;

Birinci bölümde, çalışma kavramı ve bu kavramın etkisi altındaki toplumsal yapının dönüşümü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın kronolojik açıdan kısa bir incelemesi yapıldıktan sonra toplumsal aşamaların, üretim ilişkileri ve çalışma biçimleri arasındaki ilişkiyi anlatan Karl Marx ve kuramları ele alınmıştır.

İkinci bölümde, James Watt'ın buhar makinesini bulması ile aralanan yeni devrim kapısının çalışma biçimlerine nasıl yansıdığı ve ne tür değişikliklere neden olduğu irdelenmiştir. Önlenemez bir gelişim sürecine giren Sanayi Devrimi ile yeni bir işçi sınıfının ortaya çıkması ile devamında teknolojik işbölümü ve buna bağlı yönetim anlayışları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, çalışmanın teknoloji ile evrim geçirmesi nedeniyle gücünü bilgiden alan sanayi ötesi toplum üzerinde durulmuştur. Enformasyon toplumu adı verilen bu toplum türünde yükselişe geçen farklı sektörlerden, yeni ortaya çıkan sınıflardan ve işin örgütlenmesindeki kökten değişimlerden bahsedilmektedir. Tüm bunlar ile beraber dönüşümler ile ortaya çıkan hizmetler sektörü ve var olan üretim yapısındaki aksaklıklara çözüm olarak ortaya çıkan esnek çalışma olgusu ve yalın üretim de ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

1.ÇALIŞMA KAVRAMI VE TOPLUMSAL YAPI

Çalışma kavramı çeşitli tanım ve algılamaları içinde barındıran bir kavramdır. Bu kavram etimolojik anlamda eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından acı, zahmet ve yorgunluk olarak nitelendirilmiştir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2014: 1). Bu bakış açısı ile baktığımızda çalışma, sıkıntılı bir süreç olarak ifade edilirken emeğin karşılığında kazanılan ücret ve izin

Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş

çerçevesinde bakıldığında ise keyifli bir süreç olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu süreç, kültür ve bireylerin davranışlarında meydana gelen doğal toplum yapısından, planlı toplum yapısına geçiş niteliği taşıyarak sosyal değişiminde en önemli göstergelerini oluşturmaktadır (Jain, Khanna, Grover ve Singla, 2006: 3; Ören ve Yüksel, 2012: 37).

Günümüz modern toplumlarında çalışma kavramı, insan için en temel faaliyetlerden biri olarak anılmaktadır (Harpaz ve Snir, 2003: 300). Tüm üzerine yapılan çalışma tanımlarının ortak noktası ise çalışmanın bir insani faaliyet olmasıdır. Bu belirtilen faaliyetler içerisinde de toplumsal ve bireysel belli başlı motifler mevcuttur. Kısaca belirtmek gerekirse çalışma, insanın tabiat ile olan ilişkisini ifade etmekle birlikte ihtiyaçlarını karşıladığı andaki psikolojik durumu, ideolojisi, aile ve sosyal çevre ile de ilişkileri olan bir kavram olarak belirtilmektedir (Özkul, 1997: 7-8).

Çalışma olgusu, insanoğlunun varoluşu ile paralel bir gelişme göstermektedir. Ancak resmi anlamda çalışma, Sanayi Devrimi ve sonrasında anlamlı bir hal almıştır. Bunun nedeni olarak da, Sanayi Devrimi'nden önce çalışanların çoğunluğunun köle, esir ve serflerden meydana gelmesi gösterilmektedir. O dönemde adı geçen asiller, aristokratlar, feodal veya otokrat yöneticiler ise çalışma kapsamının içine dahil edilmemiştir (Ören ve Yüksek, 2012: 44).

Çalışma kavramını kronolojik açıdan irdelediğimizde, ilkel toplumda yaşayan insanların geçimini öncelikle toplayıcılık daha sonra ise avcılık ile sağladığı görülmektedir. İlk araçların kullanımı ve gelişimi ile paralel olarak toplum biçimi de gelişmeye başlamıştır. Ardından toprağında işlenmeye başlamasıyla toplumların hayatlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Tarım Devrimi'nde insanlar, hayvan gücünü kullanarak topraklarını işlemeye başlamışlar ve verimliliklerini günden güne arttırmışlardır. Bu verimlilik artışı sayesinde de insanlar artık kendilerine yetecek kadar değil, kendilerinden daha fazlasına yetecek düzeyde ürün üretmeye başlamışlardır. Tüm bunlar ile birlikte toprakta meydana gelen büyük evrim sınıflaşmayı da beraberinde getirmiştir. Böylelikle de toprak üzerinde çalışan bir üretici sınıf ve bunun yanında elde edilen ürüne el koyan ve çalışan üzerinde mülkiyete sahip olan toprak ağası sınıfı oluşum göstermiştir (Sezai, 2014: 205-206). Bu bahsedilen dönemde Feodal Dönem olarak adlandırılmaktadır. Feodal

dönemin köleci sistemden farkı, çalışanın sömürülme şekli olmuştur. Köleci sistemde var olan köle, bir meta gibi alınıp satılabilirken, feodal dönemde serf (köle), doğumuyla birlikte kişisel olarak bir efendiye bağlanan ve toprak ile beraber alınıp satılabilen bir şekle dönüşmüştür (Ören ve Yüksek, 2012: 45).

1768 yılında James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla beraber üretim sistemlerinde yeni bir devrimin kapısı açılmıştır. Sanayi Devrimi olarak nitelendirilen bu dönem, bir dizi teknolojik gelişmeyi, hızlı kentleşme sürecini, ekonomik, siyasal, kültürel kurumlaşmaları ve değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bahsedilen bu endüstrileşme süreci devam ederken, sadece üretim ilişkileri değil aynı zamanda büyük bir toplumsal dönüşümü de meydana getirmiştir (Kocabaş, 2004: 6-9).

Sanayi Devrimi ile beraber üretim kitlesel üretime dönüşmüş ve daha önce toprakta çalışan emek yığını, ücretli çalışan olarak fabrikalarda yerini almıştır. Tüm bunları göz önünde bulundurarak çalışma biçimlerinin evrim geçirmesi ile toplumsal yapının da bu duruma paralel olarak değiştiği görülmektedir. Toplumsal aşamaların, üretim ilişkileri ile arasındaki ilişkiyi anlatan Karl Marx da, 19.YY'da Batı Avrupa'da sanayileşmenin hız kazanması ile bazı toplumsal sonuçların doğduğunu açıklamaktadır (Baştürk, 2012: 130). Bu noktalar çerçevesinde, Hegel ve Marx, tarihteki insan toplumlarının kölelik ve tarımsal yeterlilik üzerine kurulu ilkel kabile toplumlarından başlayarak aynı zamanda teokrasi, monarşi ve feodal aristokrasinin biçimlerinden geçerek modern liberal demokrasiye ve kapitalizme kadar bağlantılı bir gelişme gösterdiğini vurgulamaktadır (Emsen, 1999: 166). Marx, insanlık tarihinin beş farklı şekilde evrim geçirdiğini düşünmektedir. İlk olarak, ilkel komünizmden bahsetmektedir. Bu tür toplum yapısında mülkiyet olgusu daha ortaya çıkmamıştır. Toplum, avcılık ve toplayıcılık ile geçimlerini sağlamaktadır ve üretim kolektif bir şekilde, kabile, aşiret ve akrabalık gibi ilkel ilişkiler ile yürütülmektedir (Baştürk, 2012: 130-131). Bu ilk komünal yapı, iş bölümünün ve artık değerinin ilk süreci olarak tanımlanmaktadır (Kartal, 2015: 234-235). Marx, ikinci evrim aşaması olarak köleci toplumdaki bahsetmektedir. Bu toplum yapısında kendi yeteneği ile çalışan insan alınıp satılabilen bir meta olarak muamele görmektedir (Kartal, 2015: 234-235). Köleci toplum yapısında mülkiyet kavramı tanımlanmış olup bu kavrama sahip olan kişiler ile

Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş

olmayan kişiler arasında mücadeleler görülmektedir. Yani mülkiyete sahip olan kişiler, sahip olmayanların emeği üzerinde hakka sahiptir ve mülkiyete sahip olmayan kişiler için özgürce emek gücünü kullanmak söz konusu bile değildir (Baştürk, 2012: 130-131). Üçüncü bir evrim aşaması olarak feodalizm, köleci toplumda mülkiyet ilişkilerini kuşaklararası devam ettirmektedir. Mülkiyete sahip olmayan kişiler, emek güçlerini bazı kısıtlamalara tabi olarak özgür kullanabildikleri görülmüştür. Köleci toplum ve feodal toplum yapısı tarım toplumlarının mülkiyet ve üretim bağlarını karakterize etmektedir (Baştürk, 2012: 130-131). Tüm bunlarla beraber dönüşüm içinde değişim yaşayan toplum yapısı içerisinde feodalite kendi içerisinde mücadele vermektedir. Karl Marx, emeğin kendini kurtardığı altın çağ olarak da feodalitenin çökme dönemini vurgulamıştır (Marx, 1976: 54). Dördüncü aşama olarak kapitalist toplum, diğerlerinden farklı bir toplum yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx endüstri toplumu kavramı yerine kapitalizm kavramını kullanmayı tercih etmiştir (Aron, 1978: 6). Kapitalist toplum biçiminde, üretim ilişkilerinin temel vurgusu üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyete dayanmaktadır (Stalin, 2009: 44). Bununla beraber de üretim, endüstri ile şekillenmektedir. Buna bağlı olarak endüstriyel üretim ilişkileri, yüksek hakimiyet sahibi olan sermayedar ile özgür emek arasında, diğer metalarda da olduğu gibi piyasa koşulları içerisinde belirlenmektedir. Böylelikle emek, diğer üretim biçimlerinden farklı bir şekilde toplumsal ilişkilerin belirleyiciliğinden kopuk olarak 'salt emek' olarak tanımlanmaktadır (Marx, 2008; Baştürk, 2012: 130-131). Karl Marx, beşinci ve son aşama da ise bir gelecek varsayımında bulunmaktadır ve bu aşama komünist aşama olarak belirtilmiştir. Bu aşamada Karl Marx, mülkiyet ilişkilerinin sona erdiğini ve sınıf ilişkilerinin proleterya lehine ortadan kalktığını belirtmektedir (Baştürk, 2012: 130-131). Daha da önemlisi kapitalist toplum yapısından, komünist topluma geçerken proleteryanın kendisini ve tüm insanlığı yabancılaşmadan kurtarmasıyla tarihin kaderine büyük anlam yüklemektedir (MacIntyre, 2001: 4 ; Öztürk, 2014: 32).

2. SANAYİ TOPLUMUNDA ÇALIŞMA BİÇİMLERİ

Sanayi Devrimi, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim biçiminden, makine gücünün hakim olduğu üretim biçimine geçiş olarak nitelendirilmektedir. Bu üretim biçimi, 18.YY'da İngiltere'de ortaya

çıkıştır (Küçükcalay, 1997: 52). Sanayi Devrimi'ni başlatan buharlı makinenin icadı ile sembolleşen sanayileşme süreci, toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Emek yoğun üretim sisteminden, sermaye yoğun üretim sistemine geçiş olarak da belirtilen sanayileşme, teknolojiyi de arasına katarak, ekonomilerin rekabet gücünü belirleyen başlıca etmenler arasında yer almıştır ve sanayileşmiş ülkeler de teknolojiyi üretebilen ve kullanabilen ekonomiler olarak ele alınmıştır (Çelik, 2009: 92).

Teknolojinin miladı olan Sanayi Devrimi ile önlemez bir gelişme süreci başlamıştır. İmalathanelerden, dev fabrikalara geçişin olduğu sanayileşme sürecinde, nüfusun üretim ayağını oluşturan işçi sınıfı da şekillenmek zorunda kalmıştır (Ören ve Yüksel, 2012: 45-46). Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan ve şekillenmek zorunda kalan işçi sınıfı, çalışma hayatının aktörlerinde de değişim yaşamıştır. Endüstri Devrimi öncesinde mevcut olan loncalar, 18.yy sonlarına doğru önemini kaybetmiş ve lonca sistemi içerisinde yer alan usta-çırak kavramı da patron-işçi kavramına dönüşmüştür. Bununla beraber usta-çırak arasında olan dayanışma olgusu yerini patron-işçi arasındaki dikey çatışmaya bırakmıştır. Sanayi sonrası geliştirilen Fordist üretim tekniği içerisinde aşırı iş bölümüne yer vererek işçinin sürekli aynı işi yapması işçinin, işe yabancılaşmasına da neden olmuştur (Mahiroğulları,s: 43). Dolayısıyla işçi kendi emeğinin bütününe olduğu kadar üretimi gerçekleştirirken kullandığı araçların bütününe de yabancılaşmıştır (Edgell, 2012).

Sanayi toplumu, iş bölümünün ve uzmanlaşmanın geliştiği aynı zamanda nüfusun arttığı fakat birincil ilişkilerin azaldığı buna paralel olarak da ikincil ilişkilerin öne çıktığı bir toplum türüdür (Şimşek, 2003: 3). Bunun yanı sıra Saint Simon'a göre, bu dönem toplumu, kişisellikten kopmuş bilimselliğin egemen olduğu toplum olarak anılmaktadır (Göle, 1998: 24). Bu yaklaşım zamanla 20. Yüzyılın sanayi toplumuna damgasını vuran Taylorist (Fordist) üretim biçimleri ile uygulamaya geçirilmiştir (Bozkurt, 2012: 10). Bu dönem içerisinde çalışma, endüstrileşme öncesine göre daha disiplinli ve daha fazla kurallara dayalı sistem ile yoğun bir sınaî işgücünü ifade etmektedir. Sanayi toplumunda, yoğun emek zamanla yoğun sermaye olarak kullanılmış ve son aşamasında ise yoğun olarak bilgi kullanılmıştır (Keser,2009: 21).

Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş

Endüstri toplumu, bilimsel pozitif düşüncenin de gelişimi ile beraber o dönemde insanlık adına örnek bir toplum olmuştur. Bu toplum yapısı evrensel etkileriyle birlikte diğer toplumlarında kaçınılmaz bir şekilde bahsedilen yapıya dönüştüğü görülmektedir. Bunun nedeni olarak da Avrupa toplumlarının ana özelliğini oluşturan işin bilimsel olarak örgütlenmesi, diğer tüm örgütlenmelerden çok daha etkili olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla da refah ve güç adına bu unsurun keşfi ile birlikte endüstri toplumuna geçiş insanlığın tümü için kaçınılmaz olmuştur (Aron, 1978: 84).

Bahsedilen dönüşüm süreçlerinde, en köklü değişime uğrayan alan çalışma hayatı olmuştur. Bu dönüşüm sürecinde işin örgütlenmesinde ortaya çıkan bazı değişimler görülmektedir (Bozkurt, 2012: 113-114). Max Weber, idari yönetim alanına katkıda bulunan en önemli kişilerden biri olarak (Aktan, 2011: 391), geleneksel örgütlenme yönteminin o dönemin işletmelerine cevap veremediğini vurgulayarak daha kapsamlı bir teori geliştirmiştir. Weber'in 'İdeal Tip Bürokrasi Teorisi' olarak adlandırdığı teorinin ana özelliği ileri düzeyde işbölümü olmuştur (Hicks and Gullet, s: 136-137 ; Bozkurt, 2012: 114). İkinci bir özellik olarak ise, dev kuruluşlar halinde faaliyet içerisinde olan endüstriyel kuruluşlar içinde küçük parçalara bölünmüş bu işlerin koordinasyonunu sağlamak için otoriterin merkezileştirilmesi üzerinde durulmuştur (Bozkurt, 2012: 115). İşin örgütlenmesi açısından teorik anlamda faydalı görüşler ortaya atmış olan Weber'in teorisi, uygulamada Taylor'un bilimsel yönetim kuramı ile eşleşmiştir (Bozkurt, 2012: 115-116).

Bir bilim adamı değil de mühendis olan Taylor, işin örgütlenmesi konusunda Weberyen teoriden etkilenerek, bahsedilen bu teorik boyutu uygulamaya geçirmiştir (Bozkurt, 2012:116). Yönetim alanındaki düşünceleri ile beraber Taylor, iş görme yöntemi, işçi-işveren ilişkileri, işçilerin iş ortamındaki tutumları vb. konularda da çeşitli görüşler ortaya koymuştur (Asunakutlu ve Coşkun, 2002: 162). Taylor'un iş kavramı üzerine çalıştığı dönemde, işçiler ve işverenler arasında büyük gerilimler yaşanmıştır. Yaşanan bu gerilimler üzerine Taylor, verimlilikte artışı sağlayarak her iki tarafında kazançlı çıkabileceğini düşündüğünden harekete geçmiştir (Drucker, 1994: 55 ; Bozkurt, 2012: 116). Taylor'un harekete geçtiğinde üzerinde durduğu bazı temel karakteristikler vardır. Bunlar;

babadan kalma yönetim anlayışı yerine bilimsel yönetimin kurulması, çatışmanın yerine uyumun getirilmesi, bireycilikten ziyade işbirliği üzerinde durulması, sınırlı üretim yerine maksimum üretimin olması ve son olarak her insanın etkinliğinin ve refahının maksimum düzeye çıkarılması olarak sayılabilmektedir. (Hick, s.181 ; Bozkurt, 2012: 117).

Taylor'un bilimsel yönetim anlayışı, Henry Ford'un kendi otomobil fabrikasında sipariş usulü üretimden kitle halinde seri üretime yönelmesine neden olmuştur. Ford, Model T arabayı daha geniş bir kullanıcı kitlesine satmak için daha uygun fiyatlı ve daha fazla miktarda üretmek istemiştir. Bu amacı çerçevesinde de, üretim maliyetlerini azaltıp üretim miktarını arttıran yeni üretim metodunu uygulamaya koymuştur (Yüksel, 2017: 3). Bununla beraber ileri düzeyde işbölümü ve standartlaşmayı iyi bir şekilde uygulayarak verimlilikte büyük artış yakalamıştır. Aynı zamanda Ford, yalnızca işçiler arasında değil işgücünü mühendislikte de bölmüştür. Yani kimi mühendisler montaj işinde ustalaşırken kimisi de makine işletiminde uzmanlaşmıştır (Bozkurt, 2012: 120).

Kısaca Sanayi Devrimi'nin getirmiş olduğu sanayileşme kavramı ile beraber, teknoloji ortaya çıkmış ve bunun bir sonucu olarak da teknolojik işbölümü ve teknolojiye bağlı yönetim anlayışları meydana gelmiştir (Ören ve Yüksel, 2012: 52). Böylelikle de çalışmanın sanayi toplumundaki evrimi gözle görülür bir netlik kazanmıştır.

3. SANAYİ ÖTESİ TOPLUMDA ÇALIŞMANIN DÖNÜŞÜMÜ

Sanayi toplumları, endüstriyel mal üretiminin egemen olduğu toplumlar iken (Aron, 1997: 85), sanayi ötesi toplum ise farklı paradigmalara dayanan bir toplum türüdür (Masuda ; Bozkurt, 2012: 68). Sanayi Devrimi sonrasında ağır sanayi, fabrikasyon ve üretime dayalı ekonomiden, hizmet ve bilgiye dayalı üretime geçiş yapılmıştır. Yani, endüstri toplumunda stratejik kaynak olarak görülen sermaye yerini sanayi sonrası dönüşüm sürecinde bilgiye bırakmıştır (Bozkurt, 2012: 36-38). Yeni toplumun merkezinin bu şekilde bilgiye kaymasıyla beraber bilgi ve enformasyon sektörü ortaya çıkmıştır ve sektörün meydana getirdiği sonuçlara uyum amacı ile örgüt ve işletmelerde yaşanan evrimler, yeni çalışma modellerinin doğmasına neden olmuştur (Keser, 2009: 24-25).

Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş

Enformasyon toplumu düşüncesinin kuramcılarında olan ve ‘bilgi’yi teorisinin başına koyan Daniel Bell, bilginin sanayi sonrası toplumunu tanımladığını belirterek, bu toplumu hizmet toplumu olarak ele almaktadır (Baran,1992:57-58). Bell, bilgisayarın kendi kendine sanayi toplumunun birçok işlemini dönüştürebileceğini fakat, enformasyon toplumunu doğurmuş olan bilgisayar ile paralel düzeyde ilerleyen telekomünikasyonun birleşimi olduğunu vurgulamaktadır. Yeni enformasyon alanı ile de, her şeye her yerden ulaşmak teknik olarak mümkün hale gelmişken aynı zamanda ekonominin de küreselleşmesi ve bilginin anbean yayılmasının sağlanabiliyor olması bu çağa ait bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla da tüm bu birleşim hali, dünyayı bir biri içine geçen bir bilgi ağı içerisine soktuğu görülmektedir (Kumar, 2013: 22 ; Samsun, 2017:).

Bir diğer dönem kuramcılarında olan Alvin Toffler ise, bu dönemi bir yanı teknolojik diğer yanının ise anti-endüstriyel olduğunu dile getirmiştir. Bilgisayar ile telekomünikasyonun iç içe geçtiği bu dönemin yalnızca üretimden perakende satışta, iş hayatında değil aynı zamanda da işin niteliğinde ve aile yapısında da rol oynayan bir süreç olarak yorumlamıştır (Baran, 1992: 61-62). Sanayi ötesi toplumda yükselişe geçen hizmet sektöründe, reklamcılık, bilgisayar, multimedya teknolojisi, mühendislik, mimarlık ve muhasebe, finans gibi ileri teknoloji ve bilgiye dayanan mesleklere kayma görülmektedir. Bu kayma ile beraber, işin yapılış şeklinin yanında işi yapan meslek grupları da değişim ve dönüşümün etkisinde kalmıştır (Aykaç, 2000).Yeni üretim düzenini tanımlama da en çok kullanılan kavram esnek üretim olmuştur. Git gide yaygınlaşmakta olan bu kavram da, üretim biçiminde işin örgütlenmesinin kökten bir dönüşüme uğradığını gözler önüne sermektedir (Bozkurt, 2012: 127).

3.1. Esnek Çalışma

1920’li yıllardan 1970’li yıllara dek egemen olan Fordist üretim yapısının temel aksaklıklarına bulunan bir çözüm olarak ortaya çıkan esnek çalışma (Keser, 2012:106), son dönemlerde önem kazanmış bir olgudur. Çalışma hayatındaki mevcut kuralların piyasanın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması nedeniyle, insanları yeni çalışma düzenlerine yönlendirmekte ve daha az kural ile daha çok esnekliğin olduğu bir düzen arayışına yöneltmektedir (Özçelik, 1995: 97). Ancak esnekleşme bir

kuralsızlaşma değildir. Esneklik (flexibility) de içerisinde çok fazla kural barındırmaktadır fakat buradaki amaç rekabeti olumsuz etkilemekte olan kuralların azaltılmasıdır (Oğuzman: 24 ; Bozkurt, 2012: 127). Genellikle geleneksel çalışma, belirli bir yer içerisinde, belirli günlerde ve belirli saatler arasında yapılandırılmaktadır (Tarcan, 2000 ; Bolat, Seymen, Bolat, 2006: 3). Bu belirli yer, gün ve saat düzeninden ilk kayma vardiyalı çalışma sistemi ile olmuştur. Başta sanayileşmiş ülkeler olmakla birlikte de, pek çok ülkede esnek çalışma uygulamaları görülmektedir (Acar, 1992 ; Bolat, Seymen, Bolat, 2006: 3).

Gelişmekte olan ülkelerde ise esnek çalışma, genellikle kayıt dışı çalışma anlamında kullanılmaktadır. Bilgi ve iletişim alanında büyük gelişimin ürünü olan bu esnek çalışma, çalışanın sosyal yaşamı içerisinde kendine daha fazla zaman ayırabildiği istihdam biçimini de temsil etmektedir (Oğuz, 2007: 35-36 ; Tozlu, 2011: 100-101).

İstihdam biçimleri bakımından baktığımızda birçok esnek çalışma modelinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlar; Tele çalışma, evde çalışma, ödünç iş ilişkisi ve alt işverenlik (taşeronluk) olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma süreleri bakımından baktığımızda ise, part-time (yarı zamanlı) çalışma, çağrı üzerine çalışma, yoğunlaştırılmış haftada çalışma ve iş paylaşımı olarak ele alınmaktadır (Tozlu, 2011: 100-105).

Japonya'da geliştirilmiş olan ve Japon üretim sistemi olarak isimlendirilen Post Fordizm (Sanayi – ötesi) (Şenkal, 2008:133) anlam olarak Fordizm (Sanayi) sonrasını nitelendirmektedir. Sanayi ötesi üretimi nitelendiren Post Fordizmde, büyük fabrikalar parçalanmış, üretim git gide daha küçük işletme ve atölyelere doğru bir eğilim göstermiştir (Memduhoğlu, 2007; Keser, 2012: 106). Yeni teknolojilerin üretim sürecinde uygulanmaya başlamasıyla da, üretim sürecinde esnekleşme meydana gelmiştir. Fordizmin kitlesel, ürün farklılaşması düşük ve üretim süresi uzun olan yöntem, Post-Fordizm olarak ifade edilen esnek üretime (esnek uzmanlaşmaya) dönüşmüştür (Erdut, 1998: 27 ; Keser, 2012: 106).

3.2. Yalın Üretim

İşletmelerde, üretim ve hizmet sürecinin israflardan arındırılarak maliyetlerin düşürülmesini, müşteri memnuniyetinin artırılmasını ve sürekli iyileştirmelerin gerçekleşmesini hedefledikleri bir üretim sistemi olarak

Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş

karşımıza çıkan yalın üretim (Öksüz, vd, 2017), üretim sistemlerinde yeni bir akımı temsil etmektedir. Bahsedilen sistem, seri üretimin aksine daha özgür bir ortamda daha yaratıcı vasıflarını ön plana çıkarmaktadır (Akgeyik, 2002: 9).

Yalın üretimi oluşturan imalat kuralları, 1940 ve 1950'li yıllarda Eiji Toyota ve Taiichi Ohno tarafından Toyota Motor İşletmesi'nde geliştirilmiştir (Akgeyik, 2002: 9). Geliştirilen bu yaklaşım Japonya'da geliştirilmiş olmasına rağmen sadece Japonlara özgü bir yönetim biçimi olarak görülmemelidir (Bozkurt, 2012: 130). Yalın üretim, üretim ve yönetim tekniği açısından, Post-Fordist bir paradigma olarak görülmelidir (Akgeyik, 2002: 9).

Yalın üretimi, bir önceki üretim türünden ayıran bazı temel özellikler mevcuttur. Bu özellikler, sürekli geliştirmeye dayalı ürün tasarımı, esnek makine kullanımı, stok fazlalığını engelleme, üretim akışını geliştirmek için imalat sürecini yeniden organize etme (Akgeyik, 2002:9-10), statü engellerini azaltılma, kaliteden taviz vermeme ve eğitime gerekli önemin verilmesi diye sıralanabilmektedir (Bozkurt, 2012:131).

Yalın üretim anlayışı ile oldukça başarılı sonuçlar elde eden Toyota üretim modelinde esneklik, üretim sürecine belirlenen iki yöntem ile bağlanmaktadır. Bu yöntemler, üretim sürecinde fonksiyonel anlamda birbirleri ile ilişkili makinelerin belirli bir plan içerisinde yerleştirilmesi ve çok fonksiyonlu yani vasıflı işgücünün oluşturulması olarak karşımıza çıkmaktadır (Oliver-Wilkinson, 1993: 37 ; Selamoğlu, 2000: 607).

Yalın üretim sayesinde Japon firmalarında, çalışan kişi başına düşen verimlilik Avrupalı ve Amerika çalışanların iki veya üç katına kadar ulaşmıştır. Sistem bu başarısı sayesinde (Erdem, 2005: 563) ve 70'li yıllarda meydana gelen kriz nedeniyle sanayileşmiş ülkelerin kendi üretim biçimlerini yeniden sorgulaması ile Japonya çıkışlı esnek üretim biçimi tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır (Bozkurt, 2012: 128).

3.3. Hizmetler Sektörü

Hizmetler sektörü, insanlar ve makineler arasında müdahale ve etkileşim gerektiren, ister seyahat alanında ister eğlence isterse de finans alanında olsun, kişiselleştirilmiş faaliyetleri kapsamaktadır (Ramamoorthy,

2000: 885). Sanayi ötesi toplumunda da, mal üretiminden hizmetler sektörüne doğru bir kaymanın meydana geldiği görülmektedir (Şimşek, 2002: 141). Yeni bir sektörün ortaya çıkmasıyla beraber de yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Endüstrileşmenin yaşandığı ilk yıllarda, emeğin ileride kazanacağı yeni yapının kesinlikle bilgi işçisi şeklini alacağı tahmin edilemiyordu. 1848 yılında yayımlanan Komünist Manifesto'da Marks'ın geleceğe yönelik tahminlerinde yanıldığı görülmektedir. Çünkü kapitalizmin ileriki yıllarında aşırı iş bölümü olması nedeniyle işe yabancılaşarak, vasıfsız hale gelen ve git gide yoksullaşan işçilerin (mavi yakalılar) sayılarının daha fazla artacağını ve iki kutuplu bir toplum yapısının oluşup, diğer toplumunda burjuvazilerden oluşacağı görüşü öne sürülmüştür. Ancak bu durum 20. Yüzyılın başında tersine dönmüştür. Bahsedilen dönemde, mavi yakalı diye anılan işçilerin artışı durmuş ve bununla birlikte ortaya hizmet sektörü çalışanları (beyaz yakalılar) diye ifade edilen yeni bir işçi sınıfı türemiştir (Erdem, 2005: 554).

Sürekli büyümekte olan hizmetler sektörü, yeni işçi sınıfının yanı sıra yeni işlerde yaratmaktadır. Fakat, hizmet sektöründeki yeni işlerin tümü ileri teknolojiyi ve yoğun bilgi birikimini kapsamamaktadır. Fast-food, temizlik işleri, bakım ve bekçilik gibi hizmet alanlarında yeni işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır (Erdem,2005: 557). Daniel Bell, hizmet sektöründe bulunan faaliyetleri iki farklı biçimde gruplandırmıştır. İlk gruplamada; Üçüncü sektör, dördüncü sektör ve beşinci sektör olarak toplanmıştır. İkinci gruplamada ise, beşeri hizmetler ve mesleki hizmetler yer almıştır. İlk grupta sağlık, eğitim hizmetleri ve sosyal hizmetler, ikinci grup içerisinde ise analiz, tasarım, bilgimin programlanması ve işlenmesi ile ilgili hizmetler bulunmaktadır (Bell, 1973).

Küreselleşme ile beraber meydana gelen değişiklikler çerçevesinde, her ülke artık, bilgi ve hizmetler sektörünü geliştirebilmeyi hedefleri arasına koymuştur. Bunun nedeni olarak da, bilgi işçilerine sahip bir firmanın ürünlerini hem yüksek kalitede hem de ucuza kolaylıkla üretebileceği düşüncesi gösterilmektedir. Bu yüzden de ekonomide nitelikli bilgi işçilerinin sayısının artırılması hedeflenmektedir (Drucker, 1993: 105).

Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş**SONUÇ**

Sanayi öncesi toplumdan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan sanayi ötesi topluma geçiş sağlanırken hem toplumsal anlamda hem de çalışma hayatında belli başlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Çalışma hayatında meydana gelen bu dönüşüm toplumsal hayatı derinden etkileyerek ortaya yeni yapılanmalar çıkarmaktadır. Bunlarla beraber gelişip evrime uğrayan toplum yapısı da yeni çalışma stillerini ortaya çıkarmıştır. Sözün aslı, çalışma hayatındaki değişimler toplumsal hayatı değiştirirken, toplumsal hayatta var olan dönüşümlerde çalışma hayatının değişip evrimleşmesine neden olmaktadır.

Sanayi öncesi toplumda genellikle kendi işini kendisi gören, kısa zamanlı düşünen ve dayanışmacı olan insanın yerine teknolojinin miladı sanayi devrimi ile ortaya çıkan sanayi toplumunda fabrika düzenin önem kazanmasıyla birlikte zaman kavramını ve maddi değerleri önemseyen, işyerindeki otoriteye uyum sağlayan, rasyonel insan gelmiştir. Sanayi öncesi toplumda kendi evlerinde veya evlerine yakın alanlarda çalışan ve genellikle samimi ortam içerisinde bulunan kişiler, sanayileşme ile beraber yurtlarından koparak fabrika düzenine gelen, duygusal anlamda makineleşen ve herkesleşen bir toplumu oluşturmuştur. Bunlarla beraber sanayi ötesi toplumda da, hızlı teknolojik gelişmeler ile birlikte yeni toplum merkezinin bilgiye yönelmesi nedeniyle değişim ve dönüşümün her alanda istikrar sağladığı bir durum ortaya çıkmıştır. Bilgi çağına geçilen ve sanayi ötesi olarak ifade dönemde, kas gücü yerine bilgi gücü önem kazanmış ve farklı bir toplumsal yapıya doğru geçiş yaşanmıştır.

Çalışmanın evrimi açısından değerlendirecek olursak eğer, sanayi toplumunda fabrikalaşma ile birlikte insanın otorite ve disiplin altında geri plana itildiği görülürken sanayi ötesi toplumda ise bilginin ön plana çıkmasıyla insan unsurunun da ön plana çıktığı, esnekliğin meydana geldiği, çalışana yetkinliğin verildiği bir yapıya doğru evrimlerin yaşandığı görülmektedir. Enformasyon toplumu ile birlikte ortaya çıkan kendini geliştirme ve farklılığını ortaya koyabilme algısı ile sanayi toplumunda meydana gelmiş olan yasaya ve kurallara itaat algısı çerçevesinde işleyen çalışma düzeni farklı bir eksen üzerinde seyretmektedir. Sözün kısası, sanayi toplumunda fabrika düzenine dayalı imalat ağırlıklı işleri meydana getiren

insanı makinenin bir parçası olarak görülürken, enformasyon toplumunda insan unsuru ön plana çıkararak yaratıcılık ve yenilikçi düşünceler ile yoğrulmuştur.

KAYNAKÇA

AKGEYİK, Tekin, "Teknolojik Değişim; Post-Fordist Eğilimler ve Endüstri İlişkilerinde Yeni Arayışlar", Çimento İşveren Dergisi, C.14, 3-16, 2000

AKTAN, Coşkun Can, "Organizasyonlarda İnsan Yönetimi: İnsan Mühendisliği", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, C.3, S.2, ISSN: 1309-8093, 2011

ARON, Raymond, "Sanayi Toplumu", Çev:/Haz: GÜNER, A. O., İstanbul: Dergah Yayınları, 1978

ASUNAKUTLU, Tuncer, COŞKUN, Bayram, "Frederick Winslow Taylor ve Fizyolojik Örgüt Kuramı", Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C.5, S.10, 157-176, 2005

AYKAÇ, Mustafa, "Sendikaların Geleceği, Küreselleşme ve Yapısal Değişiklikler Açısından Bir Analiz", Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan, Ankara: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları, 553-596, 2000

BARAN, Aylin Görgün, "Sanayi Sonrası Enformasyon Toplumu Üzerine Tartışmalar", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.9, S.1-2, 53-69, 1992

BAŞTÜRK, Şenol, ZENCİRKIRAN, Mehmet, ÇALIŞ, Şuayyip, KESER, Aşkın, OMA, Umut, SUNGUR, Zerrin, "Çalışma Sosyolojisi", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012

BELL, Daniel, "The Coming of Post-Industrial Society", New York: Basic Books Group, 1973

BOLAT, Tamer, SEYMEN, Oya Aytemiz, BOLAT, Oya İnci, "Örgütlerde Esnek Çalışma Uygulamaları ve Buna İlişkin Olarak 4857 Sayılı İş Kanununda Getirilen Düzenlemelerin İncelenmesi", Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 1-30, 2006

BOZKURT, Veysel, "Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm", Bursa: Ekin Basım Yayın, 2012

Çalışmanın Evrimi: Sanayi Toplumundan Sanayi Ötesi Topluma Geçiş

ÇELİK, Neslihan, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Sanayileşme Süreçlerinde Teknolojik Öğrenme Deneyimleri: Güney Kore Örneği ve Çin'in Yetiştirme Çabaları", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.8, S.28, 91-109, 2009

DRUCKER, Peter F., "Kapitalist Ötesi Toplum", İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993

EDGELL, Stephen, "The Sociology of Work: Continuity and Change", SAGE Publications, 2012

EMSEN, Ö. Selçuk, "Kapitalist Kentleşme ve Marksist Yedek Sanayi Ordusu Analitik Bir Bakış", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.12, S.1-2, 161-172, 1999

ERDEM, Ziya, "Sanayi İşçisinden Bilgi İşçisine: Yeni Ekonominin Değişen İşçi Tipi", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, C.0, S.49, 541-566, 2005

GÖLE, Nilüfer, "Mühendisler ve İdeoloji; Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinler", İstanbul: Metis Yayıncılık, 1998

HARPAZ, Itzhak, SNIR, Raphael, "Workaholism: Its Definition and Nature, Human Relations", 56(3), 291-319, 2003 <http://fulyayuksel.com/wp-content/uploads/2017/02/%C3%9Cretim-Sistemleri-Kitlese1-%C3%9Cretim-ve-Yal%C4%B1n-%C3%9Cretim.pdf>, erişim tarihi 24.03.2018

KARTAL, Zeki, "Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 231-244, 2015

KESER, Aşkın, "Çalışma Psikolojisi", Ekin Basım Yayın, 2009

KOCABAŞ, Fatma, "Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33-53, 2004

LORDOĞLU, Kuvvet, ÖZKAPLAN, Nurcan, TÖRÜNER Mete, "Çalışma İktisadı", İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014

MAHİROĞULLARI, Adnan, "Endüstri Devrimi Sonrasında Emeğin İstismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar. Sosyoloji Konferansları", 0 (32), 41-53, 2011

MARX, Karl, "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler", İstanbul: May Yayınları, 1976

ÖKSÜZ, Mehmet Kürşat, ÖNER, Mahir, ÖNER, Sultan Ceren, "Yalın Üretim Tekniklerinin Endüstri 4.0 Perspektifinden Değerlendirilmesi", 4. Uluslararası Bölgesel Gelişim Konferansı (IRDC), Tunceli, 2017

ÖREN, Kenan, YÜKSEL, Hasan, "Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı", HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, C.11, Y.1, S.1, 2012

ÖZÇELİK, Ayşe Oya, "Esnek Çalışma", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, C.24, S.1, 97-108, 1995

ÖZKUL, Metin, "Çalışma Sosyolojisi", Isparta, 1997

ÖZTÜRK, Armağan, "Kapitalizmde Sömürü ve Adalet Tartışmaları", Amme İdaresi Dergisi, C.48, S.2, 23-36, 2015

RAMAMOORTHY, Chitoor V., "A Study of the Service Industry – Functions, Features and Control", IEICE Trans. Commun., Vol.E83-B, No.5, 2000

SELAMOĞLU, Ahmet, "Yalın Üretim Sürecinin Organizasyonunda Anahtar Uygulamalar", Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan, Ankara: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, 597-616, 2000

SEZALİ, İhsan, "Sosyolojiye Giriş", İstanbul: Beta Yayınları, 2014

STALİN, Josef, "Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm", Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1967

ŞENKAL, Abdülkadir, "Endüstri İlişkilerinde Yeni Paradigmalar: Mobilizasyon, Kolektivizm ve Esneklik Tartışmaları", Çalışma ve Toplum Dergisi, S16, 119-146, 2008

ŞİMŞEK, Osman, "Sanayi Toplumunda Çalışma İlişkileri ve Bu Süreçteki Türk Sendikacılığının Gelişim Sosyolojisi", Kamu-İş Dergisi, C.7, S.2, 2003

TOZLU, Emine, "Genel Olarak Esnek Çalışma Sistemleri ve Tele Çalışma ve Sıkıştırılmış İş Haftasının Karşılaştırılması", Süleyman Demirel Vizyoner Dergisi, C.3, S.4, 99-116, 2011

